

ἐνιαίαν (ιστορικήν) ὀρθογραφίαν», ἡ ὁποία καὶ μόνη ἀποτελεῖ μεγίστην προσφορὰν εἰς τὸν μαθητὴν, τὸν διδάσκαλον καὶ τὸν φιλομαθῆ ἀναγνώστην.

Παρακολουθοῦντες τὸ περὶ ῥήματος κεφάλαιον παρατηροῦμεν ὅτι οἱ συγγραφεῖς μετὰ μεγίστης προσοχῆς προσπαθοῦν νὰ ἀπεικονίσουν τὴν συμβολὴν τοῦ θέματος εἰς τὴν θεμελίωσιν τῶν συστημάτων, ὡς καὶ τὴν σχέσιν τῆς δηλουμένης ἐνεργείας πρὸς τὴν διαμόρφωσιν τῆς κλίσεως τοῦ ῥήματος.

Ἴσως δὲν ἔπρεπε, νομίζομεν, νὰ ἀγνοηθῆ ἐντελῶς ἢ εἰς τὴν γραπτὴν παράδοσιν συνεχιζομένη χρῆσις τῆς δοτικῆς. Τοῦτο ἦτο βεβαίως δυνατὸν νὰ γίνῃ χωρὶς νὰ διαταραχθῆ τὸ ὅλον σύστημα κατατάξεως παρεμβαλλομένης τῆς πτώσεως ταύτης κατὰ τὴν ἀντιπαράθεσιν τύπων λογίας καὶ δημῶδους.

Αὐτὰ βεβαίως οὐδόλως ἐλαττώνουν τὴν μεγίστην τοῦ ἔργου ἀξίαν, ἥτις πέρα τῆς πρακτικῆς σημασίας ἐνέχει καὶ ἄλλην σοβαρωτέραν. Ἀποδεικνύεται δηλαδὴ ὅτι αἱ περὶ τὴν ἑλληνικὴν γλῶσσαν ἔρευναι, συνεχιζόμεναι ὑπὸ ἐρευνητῶν τοῦ κύρους τῶν συγγραφέων τῆς Συγχρονικῆς Γραμματικῆς, πολλὰ ὑπόσχονται διὰ τὸ μέλλον τῆς μαθήσεως ταύτης.

ΑΝΑΡΓΥΡΟΣ Γ. ΚΟΥΤΣΙΑΙΕΡΗΣ

* * *

ΙΩΑΝΝΟΥ Μ. ΑΠΟΣΤΟΛΑΚΗ, Ἡ ἀρχαία Μεσσηνία, Συμβολὴ εἰς τὴν ἔρευναν τῆς πολιτικῆς ἱστορίας καὶ τῶν ἀπελευθερωτικῶν ἀγώνων μετὰ τὴν κάθοδον τῶν Δωριέων, (Καλαμάτα) 1967. Ἀνάτυπον ἐκ τῶν «Μεσσηνιακῶν Γραμμάτων» μετὰ προσθηκῶν, σχ. 8 Μ σελ. γ—ζ+65—152+XLVIII.

Ἡ ἱστορία τῆς Μεσσηνίας εἶναι ἀτελῶς γνωστὴ. Αἱ παλαιαὶ πηγαὶ εἶναι συγκεχυμέναι καὶ ἀνεπαρκεῖς μὴ παρέχουσαι εἰκόνα σαφῆ τοῦ παρελθόντος τοῦ τόπου. Αἱ κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη διενεργηθεῖσαι ἀνασκαφαὶ ἤρχισαν ρίπτουσαι φῶς, ἀπειράριθμοι ὅμως τοποθεσίαι ἀναμένουν τὴν παρέμβασιν τῆς ἀρχαιολογικῆς σκαπάνης διὰ νὰ ἀποσαφηνισθῆ κάπως ἡ Μεσσηνιακὴ ἱστορία. Αἱ συνθετικαὶ ἱστορικαὶ ἐργασίαι τοῦ Παπαρρηγοπούλου καὶ τοῦ Λάμπρου δὲν παρέχουν ἀκριβῆ ἀπόδοσιν τῶν γεγονότων, ἡ δὲ μεταγενεστέρα τοῦ Παπασταύρου ἀνεπαρκῶς ὁμιλεῖ. Τὰ διδακτικὰ ἐγχειρίδια τῶν σχολείων ἐπόμενον εἶναι νὰ παρέχουν εἰκόνα ἔτι σκοτεινοτέραν.

Ἀπὸ τῶν ἀρχῶν τοῦ αἰῶνός μας, ἰδίᾳ ὅμως ἀπὸ τῶν μέσων αὐτοῦ ἀνεπτύχθη ζωηρὸν ἐνδιαφέρον μεταξὺ τῶν φιλόλογων, ἀρχαιολόγων καὶ ἱστορικῶν τῆς Ἑσπερίας διὰ τὴν ἔρευναν τῆς Μεσσηνιακῆς ἱστορίας, ἐτέθησαν δὲ ὑπὸ νέον ἔλεγχον καὶ συγκριτικὴν μελέτην πᾶσαι αἱ ἀρχαῖαι καὶ νέαι πληροφορίαι τῶν ἱστορικῶν καὶ τῶν περιηγητῶν καὶ νέαι τοπογραφικαὶ διερευνήσεις διεξήχθησαν καὶ ἐπιτόπιοι ἐπισκέψεις διενεργήθησαν. Ἀξιοσημείωτον εἶναι ὅτι κατὰ τὴν τελευταίαν

πεντηκονταετίαν συνεγράφησαν και τέσσαρες αξιόλογοι διατριβαί ἐπὶ διδακτορία διὰ τὴν ἱστορίαν τῆς Μεσσηνίας ὑπὸ ξένων ἐπιστημόνων. Αἱ προσπάθειαι αὗται ἀπεσαφήνισαν ἀρκετὰ σημεῖα συγκεχυμένα, ἀπεκάλυψαν καθαρωτέραν τὴν εἰκόνα τῆς μεταξὺ Μεσσηνίων και Σπαρτιατῶν μακροχρονίου πάλης και παρέσχον στοιχεῖα πρὸς ἀκριβεστέραν ἐκτίμησιν τῶν γεγονότων εἰς τὸν Μεσσηνιακὸν χῶρον. Ὁ συγγραφεὺς τῆς παρούσης μελέτης, ἰδιοκτῆτης και διευθυντῆς τῆς παλαιᾶς καλῆς Ἐφημερίδος τῶν Καλαμῶν «Θάρρος» και ἔγκριτος λόγιος, ἡσχολήθη μετὰ πολλῆς στοργῆς και ἐπιμελείας εἰς τὴν σύνθεσιν τῶν πορισμάτων τῶν τελευταίων περὶ τὸ θέμα ἔρευνῶν ἐξ ἀγάπης πρὸς τὴν ἰδιαιτέραν του πατρίδα και ἐκ θαυμασμοῦ πρὸς τοὺς ἐπὶ τριακόσια ἔτη ἀγῶνας τῶν Μεσσηνίων ὑπὲρ τῆς ἐλευθερίας των.

Παρέχει λοιπὸν μὲ ἀναλυτικότητα τὰ κύρια σημεῖα τῆς Μεσσηνιακῆς ἱστορίας και πρὸ τῆς Δωρικῆς καθόδου και μετ' αὐτήν, ἰδιαιτέρως δὲ ἐκθέτει τοὺς διαφόρους πολέμους, τὰ ἐπακόλουθά των και τὴν πολιτικὴν και κοινωνικὴν κατάστασιν τῶν ἐμπολέμων. Ἀναλύει τὰ γεγονότα και τὰ ἐπιχειρήματα, δι' ὧν ἀποδεικνύεται ὁ διαχωρισμὸς τοῦ Β' Μεσσηνιακοῦ πολέμου, τοῦ ἐπισυμβάντος περὶ τὰ τέλη τοῦ Ζ' αἰῶνος, ἀπὸ τὰ γεγονότα τοῦ Γ' Μεσσηνιακοῦ πολέμου, τὰ δραματισθέντα κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ Ε' ὀλίγον πρὸ τῶν Περσικῶν πολέμων, πρὸς τὰ ὁποῖα συνδέεται ἡ ἥρωϊκὴ μορφή τοῦ Ἀριστομένους και ὁ περὶ τὸ φρούριον τῆς Εὔρας ἀγῶν. Καὶ τέλος ἐκτίθεται ὁ Δ' Μεσσηνιακὸς πόλεμος, εἰς τοῦ ὁποῖου τὴν ἐξέλιξιν ἐνεπλάκη και ὁ ὑπὸ τῶν Ἀθηναίων σταλεῖς πρὸς βοήθειαν τῶν Λακεδαιμονίων στρατηγὸς Κίμων.

Ἐπίσης ὁ συγγραφεὺς ἐκθέτει ἀναλυτικῶς τὰς ἀρχαίας πληροφορίας, ἐξ ὧν ἀποδεικνύεται τὸ ἀσύστατον τῶν ἰσχυρισμῶν τοῦ Ἰσοκράτους και τοῦ Λυκούργου ὅτι δῆθεν δὲν ἦσαν γνήσιοι Μεσσήνιοι οἱ ἐπανακάμψαντες εἰς τὴν ἀναδημιουργηθεῖσαν ὑπὸ τοῦ Ἐπαμεινώνδα Μεσσήνην τῷ 370 π.Χ.

Ἡ ἀναλυτικὴ αὕτη μελέτη ἐδημοσιεύθη εἰς τὸν Β' τόμον τῶν Μεσσηνιακῶν Γραμμάτων τὸ 1967 ἐν σελ. 65—152, συνέπεσε δὲ νὰ τυπωθῆ συγχρόνως μὲ τὴν εἰς τὸν αὐτὸν τόμον και ἐν σελ. 185—203 δημοσιευθεῖσαν ὁμοίας φύσεως, ἀλλὰ βραχυτέραν μελέτην τοῦ ὑπογράφοντος τὴν βιβλιοκρισίαν ταύτην ὑπὸ τίτλον «Ἡ νεωτέρα ἱστορικὴ ἔρευνα διὰ τὴν ἀρχαίαν Μεσσηνίαν».

Ἡ ἀνασύνθεσις τῆς ἀρχαίας Μεσσηνιακῆς ἱστορίας ὑπὸ τοῦ συγγραφέως ἐγένετο μὲ ἀκραν εὐσυνειδησίαν και ἐπιμέλειαν συλλογῆς ὅλων τῶν πληροφοριῶν ἐκ τῶν ἀρχαίων συγγραφέων και ὅλων τῶν εἰς τὰ πάσης φύσεως βιβλία, φιλολογικά, ἱστορικά και ἀρχαιολογικά περιοδικά, πρακτικά συνεδρίων, Ἀκαδημιῶν και ποικίλων ἐταιρειῶν δημοσιεύματα ἐγκατεσπαρμένων γνωμῶν τῶν νεωτέρων ἔρευνητῶν, παρεχομένων λεπτομερῶς πασῶν τῶν βιβλιογραφικῶν ἐνδείξεων και διδομένης εἰς αὐτὰς τῆς ἀρμοζούσης ἐρμηνείας.

Εἰς τὴν προσθήκην τῶν σελίδων I—XLVIII ὁ συγγραφεὺς προβαίνει ἐπὶ τῇ βάσει τῆς ἀξιολογήσεως τῆς ἱστορικῆς παραδόσεως, τῶν δεδομένων τῶν ἀνασκαφῶν τῶν Μεσσηνιακῶν μυκηναϊκῶν τοποθεσιῶν, ἄλλων ἀρχαιολογικῶν ἐνδείξεων και τῶν πληροφοριῶν ἃς παρέχουν αἱ πινακίδες τῆς γραμμικῆς γραφῆς τῆς Πύλου, εἰς ἐρμηνείαν τοῦ πολιτικοῦ καθεστῶτος τοῦ ἐπικρατοῦντος ἐν Μεσσηνίᾳ κατὰ

τὰς διαφόρους ἐποχάς, τὴν Μυκηναϊκὴν, τὸν Μεσαίωνα τοῦ 1200—800 π.Χ. καὶ κατόπιν ἀπὸ τοῦ 370 π.Χ. καὶ ἐξῆς. Διὰ τὴν πρώτην περίοδον δέχεται ὅτι τὸ βασίλειον τοῦ Νέστορος ἐν Πύλῳ καὶ τοῦ Μενελάου ἐν Σπάρτῃ δὲν εἶχον κοινὰ σύνορα. Ἐμεσολάβει τὸ βασίλειον τῆς Κεντρικῆς καὶ Ἀνατολικῆς Μεσσηνίας, οὗτινος ἔδρα ἦσαν αἱ Φηραὶ καὶ ἰδρυτὴς ὁ βασιλεὺς Ὀρτίλοχος. Ὁ βραδύτερον βασιλεὺς Διοκλῆς φαίνεται ὅτι ἀπέθανεν ὀλίγον πρὸ τοῦ Τρωϊκοῦ πολέμου ἀφήσας ἀνήλικα τέκνα, οὗ ἕνεκα τὸ Κράτος κατὰ τὰ τότε κρατοῦντα (π.χ. τὸ βασίλειον τοῦ Μενελάου θανόντος ἄνευ νομίμου ἄρρενος κληρονόμου περιῆλθεν ὑπὸ τὴν ἐξουσίαν τοῦ γείτονος Ὀρέστου βασιλέως τῶν Μυκηναίων) περιῆλθεν ὑπὸ τὴν ἐξουσίαν τοῦ γείτονος κυριάρχου Μενελάου. Διὰ τὸν λόγον τοῦτον οἱ Μεσσήνιοι ἐξεστράτευσαν ὑπὸ τὸν Μενέλαον εἰς Τροίαν μετεχόντων καὶ τῶν ἀνηλικίων τέκνων τοῦ Διοκλέους, ἅτινα βραδύτερον ἔπεσον ἐκεῖ ἐν μάχῃ. Καὶ ἀκριβῶς ἐπειδὴ τὸ κράτος τῶν Μεσσηνίων δὲν ἦτο πλέον ἀνεξάρτητον καὶ ἐστερεῖτο μετὰ τὸν θάνατον τῶν ἀρρένων τέκνων τοῦ Διοκλέους κληρονόμου, παρεχάρι τὰς ἑπτὰ πόλεις αὐτοῦ ὁ Ἀγαμέμνων ὡς προῖκα εἰς τὸν Ἀχιλλέα ἐν Ἰλ. Ι 149. Αὐτὸ τὸ βασίλειον τῶν Φηρῶν ἦτο τὸ βασίλειον τῶν «Μεσσηνίων ἀνδρῶν», οἵτινες ἀπήγαγον τὰ πρόβατα τῶν Ἰθακησίων (Ὀδ. φ 18). Προφικνῶς ἦτο καὶ ναυτικὸν κράτος κατέχον τὰ νότια καὶ ἀνατολικά παράλια τοῦ Μεσσηνιακοῦ κόλπου. Αἱ Φηραὶ ὡς ἐκ τῶν ἀρχαιολογικῶν ἐνδείξεων προκύπτει, ἦσαν εἰς τὴν θέσιν τῆς σημερινῆς Καλαμάτας. Ὡς χώρα δὲ εἰς τὸ «μέσσον» μεταξύ τῶν κρατῶν Πύλου καὶ Σπάρτης κειμένη ἀναφέρεται εἰς τὰς πινακίδας τῆς Πύλου ὡς Mezana=Μεσσήνη, οἱ δὲ κάτοικοί τῆς Μεσσήνιοι.

Μετὰ τὸ 1200 αἱ μυκηναϊκαὶ ἀκροπόλεις τῆς Δυτικῆς Μεσσηνίας ἐξαφανίζονται εἴτε διὰ καταστροφῆς εἴτε δι' ἐγκαταλείψεως εἴτε καὶ λόγῳ ἀπλῆς παρακμῆς. Ἄγνωστον ἂν κατεστράφησαν δι' ἐπιδρομῆς ἢ ἐξ ἄλλου λόγου. Ὑποθέτουν ἐξοντωτικὴν ἐπίθεσιν τῶν Δωριέων, ὑπάρχουν ὁμως καὶ οἱ ἰσχυριζόμενοι καταστροφὴν ἐκ κλιματολογικῶν λόγων (πρβ. R. Carpenter, *Discontinuity in Greek Civilisation*, Cambridge 1966). Πάντως σύγχρονος εἶναι ἡ καταστροφὴ καὶ εἰς τὰς ἄλλας Ἑλληνικὰς πόλεις, τῆς Πελοποννήσου, Βοιωτίας, Φωκίδος, Κεφαλληνίας καὶ Κυκλάδων καὶ εἰς Μ. Ἀσίαν καὶ εἰς τὴν χώραν τῶν Χιττιτῶν καὶ τὰς ἀκτὰς τῆς Αἰγύπτου ὑπὸ τῶν λαῶν τῆς θαλάσσης.

Τοῦναντίον εἰς τὴν Ἀνατολικὴν Μεσσηνίαν αἱ πόλεις καίτοι δὲν ἔχουν ἐρευνηθῆ ἀρχαιολογικῶς εἰ μὴ προχειρῶς, παρουσιάζουν ἴσῃ Πρωτογεωμετρικῆς καὶ Γεωμετρικῆς ζωῆς. Σημαντικὸς ὑπῆρξεν ὁ ρόλος τῆς Θουρίας τῆς ὁποίας τὸ ὄνομα φαίνεται πελασγικὸν καὶ εἰς τὸ ἔδαφος τῆς ὁποίας ἀνευρέθησαν κεραμικὰ Πρωτοελλαδικῆς καὶ Ὑστεροελλαδικῆς ἐποχῆς, μετὰ δὲ τὴν ἀπελευθέρωσιν τοῦ 370 ἐξειλιχθη αὕτη εἰς ἀνεξάρτητον πόλιν με ἐκκλησίαν τοῦ δήμου, ἄρχοντας, ἐφόρους, πολεμάρχους κλπ., μετέχουσα τοῦ «Κοινοῦ τῶν Μεσσηνίων» κατὰ τὰ μέσα τοῦ Β' π.Χ. αἰῶνος.

Ἡ δὲ σημερινὴ Καλαμάτα, αἱ Φηραὶ τοῦ Ὀμήρου, Φαραὶ δὲ δωρικῶς, φαίνεται οἰκουμένη ἀπὸ παναρχαίας ἐποχῆς συνεχῶς μέχρι σήμερον. Ἡ ἀλλαγὴ τοῦ ἀρχαίου τῆς ὀνόματος, ἀσυνήθης περίπτωσις, ἐπισυνέβη δι' ἀνεξακριβωτων μέχρι

σήμερον λόγον μετὰ τὸν ΣΤ' καὶ πρὸ τοῦ τέλους τοῦ Ι' μ.Χ. αἰῶνος. Οἱ ξένοι γράφοντες Pherai ἢ Pherae μεταγράφουν οὕτω τὸ Ὅμηρικὸν Φηραί, τὸ ὁποῖον διὰ τὴν δωρικὴν διάλεκτον, ἦν ἐχρησιμοποιοῦν οἱ Μεσσηνιοί, ἔγινε Φαραί καὶ εἶναι φυσικὸν ὡς Φαραί νὰ ἐχρησιμοποιεῖτο καθ' ὅλους τοὺς αἰῶνας. Νομίζω λοιπὸν ὅτι προτιμητέος τοῦ τύπου Φεραί εἶναι ὁ ἐπικρατήσας καὶ παραδοθεὶς Φαραί.

Ἡ διὰ πολυμόχθου καὶ μακρᾶς ἐρεύνης συγγραφεῖσα συνθετικὴ ἐργασία τοῦ κ. Ἀποστολάκη, ἡ διαφωτίζουσα τὴν ἱστορίαν τῆς Μεσσηνίας, ὡς αὕτη προκύπτει ἀπὸ πληθὺν νεωτέρων ἐρευνῶν, ἀποτελεῖ δι' ὅλους τοὺς Ἕλληνας πολὺτιμον προσφοράν, ἰδιαίτερος δὲ διὰ τοὺς Μεσσηνίους, τῶν ὁποίων δικαιοῦται νὰ ἐπιστάσῃ καὶ τὸν ἔπαινον καὶ τὴν εὐγνωμοσύνην.

ΠΑΝ. Κ. ΓΕΩΡΓΟΥΝΤΖΟΣ

* * *

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ Σ. ΧΑΣΑΠΗ, Ἡ Ἑλληνικὴ Ἀστρονομία τῆς Β' χιλιετηρίδος π. Χ. κατὰ τοὺς Ὀρφικοὺς Ὕμνους, διατριβὴ ἐπὶ διδασκαλίᾳ, Ἐν Ἀθήναις, Ἐκδότης Ἡλ. Χουρζαμάνης, 1967, σχ. 8ον, σελ. 99.

Ὁ συγγραφεὺς, ἀστρονόμος ἐκ τῶν δοκίμων, ἔχων ὑπ' ὄψει ὅτι ἡ Ἑλληνικὴ γραφὴ δὲν ἀρχεταὶ ἀπὸ τοῦ 776, ὡς πρὸ τινῶν ἐτῶν ἐπιστεύετο, ἀλλ' ἐμφανίζεται ἤδη κατὰ τὸν ΙΕ' αἰ. π. Χ. εἰς τὰς πινακίδας τῆς γραμμικῆς γραφῆς Α τῆς Ἀγ. Τριάδος Φαιστοῦ, ἐσκέφθη ὅτι ἡ γραφὴ αὕτη προϋποθέτει ἀνάπτυξιν Ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ πρῶτον. Ἀφοῦ λοιπὸν ὁ πολιτισμὸς εἰς τὸν Ἑλληνικὸν κόσμον ἦτο ἀκμαῖος κατὰ τὴν Β' χιλιετηρίδα, ὡς καὶ ἐκ τῶν λοιπῶν ἀρχαιολογικῶν δεδομένων προκύπτει, ἠσθάνθη ὡς χρέος νὰ ἐρευνήσῃ ἂν καὶ ποῖα βήματα εἶχε σημειώσει οὗτος εἰς τὴν Ἀστρονομίαν κατὰ τὴν περίοδον ἐκείνην.

Φυσικὸν ἦτο νὰ στραφῇ εἰς τὰ ἀρχαιότατα Ἑλληνικὰ κείμενα. Ἐκτὸς τῶν Ὅμηρικῶν ἀρχαιότατα κείμενα εἶναι κατὰ τὴν παράδοσιν τὰ Ὀρφικά. Ταῦτα συγκεντρώθησαν ἐν Ἀθήναις κρατικῇ μερίμνῃ ἐπὶ Πεισιστρατιδῶν ἐπιμελείᾳ ἐπιτροπῆς ὑπὸ τὸν Ὀνομάκριτον. Κατὰ τὰς ὑπαρχούσας πληροφορίας ἡ παράδοσις τῶν Ὀρφικῶν ἔργων, ἐχόντων λατρευτικὸν χαρακτῆρα, ἦτο ζωηρὰ καὶ διαδεδομένη τόσον εὐρέως, ὥστε κατέστη δυνατὴ ἡ συναγωγὴ τῶν κατὰ τρόπον ἀσφαλῆ, ἀποκλεισθείσης πάσης ὑπόπτου ἢ ἀμαρτύρου παρεμβολῆς διὰ ποιητῆς αὐστηρᾶς.

Ὁ Ὅμηρος ζήσας κατὰ τὸν Θ' αἰῶνα καὶ περιγράφων γεγονότα τοῦ ΙΓ' καὶ ΙΒ' ἐπὶ τῇ βάσει τῆς παραδόσεως μετὰ τόσης ἀκριβείας, ὡς ἀπέδειξαν αἱ ἀνασκαφαὶ τῆς Τροίας, τῶν Μυκηνῶν καὶ τῆς Πύλου, μᾶς δίδει τὴν βάσιν τὰ ἀνπιληφθῶμεν πόσον ζωηρὰ καὶ ἀσφαλῆς ἦτο ἡ προομηρικὴ πνευματικὴ παράδοσις τῶν Ἑλλήνων. Ὁ σ. φρονεῖ ὅτι ἡ παράδοσις ἐπεξετείνετο καὶ εἰς τὰς ιδέας τῶν Ὀρφικῶν, κατὰ μείζονα μάλιστα λόγον, ἐπειδὴ αὗται εἶχον λατρευτικὸν χαρα-